

Warszawa, 25.07.2024

Prof. dr hab. Agnieszka Kościańska
Instytut Etnologii i Antropologii Kulturowej
Uniwersytet Warszawski
ul. Żurawia 4
00-503 Warszawa
akoscianska@uw.edu.pl

Recenzja rozprawy doktorskiej **mgr Lior Lewkowicz Shenholz**
pt.: *The Trauma of the Holocaust as a Post-Traumatic Phenomenon in Israel-*
-Poland Relations in the Years 1989-2020

przygotowanej pod kierunkiem prof. UAM dr. hab. Rafała Witkowskiego

Relacje izraelsko-polskie, czy szerzej polsko-żydowskie, są przedmiotem licznych badań naukowych – historycznych, antropologicznych, socjologicznych czy też politologicznych – a także ożywione dyskusji politycznej. Mało który temat tak mocno podnosi temperaturę debaty publicznej. W tym właśnie kontekście zakorzeniona jest recenzowana rozprawa. Autorka w centrum swoich rozważań stawia traumę Holokaustu i to, jak kształtuje ona relacje między dwoma krajami w okresie od 1989 do 2020 roku. Celem rozprawy jest odpowiedź na pytanie o znaczenie pamięci Holokaustu w relacjach między Izraelem a Polską. Jak wpływa ona na relacje polityczne, społeczne, naukowe, a także kulturalne? Jaka jest relacja między pamięcią a historią? Co pamiętamy, a co z pamięci wymazujemy; co chcemy pamiętać, a o czym chcemy zapomnieć? I w końcu, jaką pracę pamięcią trzeba wykonać, żeby te relacje ulepszyć?

Rozprawa składa się z przedmowy, pięciu rozdziałów oraz obszernej bibliografii.

W przedmowie (*Preface*) przedstawione są pytania badawcze, struktura pracy i dobór źródeł.

Rozdział pierwszy (*Historiography [Outline]*) jest przeglądem literatury na temat historii Żydów polskich. Co ważne, szczególny nacisk położony jest na często marginalizowanych w obrębie polskiej historiografii autorów żydowskich poczynając od pionierskich prac Shimona Dubnova (1866-1942).

Rozdział drugi (*The History of Polish Jewry*) szczegółowo omawia historię Żydów polskich od X wieku. Podkreśla znaczenie żydowskich prądów intelektualnych i religijnych w Polsce dla globalnej historii Żydów. Szczególny nacisk położony jest na historię ostatnich dwóch wieków – rozbiory, obie wojny światowe, komunizm, zjawiska takie jak rozwój chasydyzmu czy syjonizmu.

Rozdział trzeci (*Poland-Israel Relations 1989 to 2020*) ustawia pamięć Holocaustu w pozycji organizatora relacji izraelsko-polskich. Autorka ukazuje znaczenie pamięci o Holokauście dla współczesnej tożsamości i państwowości izraelskiej, a także dla relacji między oboma państwami. Doktorantka buduje swoją opowieść wokół starannie dobranych przykładów. Analizuje rozwój tych relacji wokół najważniejszych wydarzeń: otwarcia Polski na relacje z Izraelem w pierwszych latach demokracji (m.in. szalenie ciekawy przykład wizyty prezydenta Lecha Wałęsy w Izraelu w 1991 roku), debaty wokół książki Jana Tomasza Grossa *Sąsiedzi*, a także odejścia od owej otwartości, którego najjaskrawszym przykładem jest nowelizacja ustawy o Instytucie Pamięci Narodowej z 2018 roku, ograniczająca wolność badań naukowych nad Holocaustem. Szczególnie ciekawy jest tutaj podrozdział 3.5 (*The Fight on the Narrative in the Academia*) odtwarzający napięcia wokół badań nad Holocaustem i bardziej ogólnie nad II wojną światową oraz ich upolitycznienie. W tej części szczególnie widać wpływ pamięci zbiorowej na tożsamość, państwowość, a w konsekwencji na możliwość badań naukowych. W ramach podsumowania tych rozważań, Autorka oddaje głos Janowi Grabowskiemu, który stwierdza: “There are stressful moments. I get a flood of hate-filled emails and unpleasant phone calls. Angry glances stare at me, after state television newscasts say I’m distorting history” (s. 150).

W rozdziale czwartym (*Representations in Art Related to Jews-Poles Relations and Israel-Poland Relations in the 2000s*) Doktorantka przygląda się sztuce i artystycznemu aktywizmowi. Na warsztat bierze m.in. działalność Żydowskiego Muzeum Galicja, a także inne przykłady ingerencji artystycznych w pamięć, a co za tym idzie w stosunki między Izraelem a

Polską. Posiłkuje się rozważaniami Rolanda Barthesa na temat retoryki obrazu. Jak pisze, Doktorantka komentując, zdjęcia wystawione na ekspozycji stałej: „[Roland Barthes] aimed at a system of symbols based on information and an associative cultural context, an array of markers that the particular combination and order given to them gives the photograph an ideological meaning. In my opinion the collection of beautiful photographs in the exhibition that were all taken in the present, many years after the atrocities took place in them serves a clear political interest of blurring past events and rebuilding them” (s. 179-180). Inny przykład to polsko-izraelska wystawa „Demony” w Bat Yam Museum of Art zorganizowana w ramach roku polskiego w Izraelu (2008-2009), która w ocenie Doktorantki jest przykładem nowych form prezentacji traumy, podobnie jak film *Past Life* (reż. Avi Nesher). Jak podsumowuje Autorka: „The ability to look at the victims of the Holocaust in a more complex way also allows, in my opinion, a new and healthier look at the younger generation. Also the ending to this movie which is based on a true story as I have already mentioned is a happy ending. The Israeli musician and Polish conductor are collaborating. An alliance is formed between them” (s. 194).

Pracę kończy rozdział piąty (Epilogue. What Efficient “Memory Work” Can Be Done in Order to Improve the Relations Between Israel and Poland and Between Jews and Poles?) w którym Autorka pochyla się nad pracą pamięci (*memory work*) i poszukuje przykładów moralnej przedsiębiorczości, która mogłaby uzdrowić relacje izraelsko-polskie. Przedstawia długą listę takich przedsięwzięć, zarówno obywatelskich, jak i artystycznych. Konkluduje: „there are wonderful people and organizations who are not afraid to face in courage and integrity, even with difficult chapters in the collective past of their people, and they are the ones who pave the way for the possibility of better relations between the countries and the nations” (s. 215).

Praca jest z zakresu historii, ale należy docenić jej interdyscyplinarny charakter. W ciekawy sposób łączy namysł nad wydarzeniami politycznymi ostatnich trzech dekad z analizą działań artystycznych czy aktywistycznych w zakresie pamięci. Precyzyjnie (i wbrew ustalonym sposobom myślenia) periodyzuje najnowszą historię Polski i stosunków izraelsko-polskich, wskazując najważniejsze momenty (takie jak wizyta Lecha Wałęsy w Izraelu w 1991 roku, 60. rocznica pogromu w Jedwabnem, przyjęta w 2018 roku nowelizacja ustawy o IPN).

W rezultacie mamy do czynienia z wartością napisaną i zaangażowaną społecznie rozprawą, która nie tylko stawia ważne pytania, ale stara się wskazać na praktyczne rozwiązania.

Smutnym obowiązkiem recenzentki jest też zwrócenie uwagi na słabsze strony pracy. W mojej ocenie najważniejszą jej słabością jest warstwa teoretyczna. Praca dotyczy traumy Holocaustu i kształtowanej przez nią pamięci zbiorowej. Od czasu publikacji w 1925 roku przełomowej pracy Maurice'a Halbwachsa *Společne ramy paměti* uczeni reprezentujący różne dyscypliny humanistyczne i społeczne starali się zrozumieć mechanizmy pamięci, czy są one jednostkowe, czy raczej kolektywne oraz co i jak je kształtuje. Od czasu II wojny światowej szczególnie mocno rozwijają się studia dotyczące kształtowania się pamięci traumy Holocaustu (zob. np. Cathy Caruth, *Trauma: Explorations in Memory*, Johns Hopkins University Press, 1995 [w recenzowanej rozprawie pojawia się jedynie pobieżne nawiązanie do jednej z prac tej kluczowej autorki] czy pomocne omówienie literatury na ten temat Richarda J. Bernsteina [The Culture of Memory, „History and Theory”, t. 43, nr 4, 2004]) i jej wpływu na politykę upamiętniania, kształtowania przestrzeni, a także stosunków między narodowych (zob. np. Geoffrey Hartman, red. *Holocaust Remembrance: The Shapes of Memory*, Wiley-Blackwell 1993; Irit Dekel, *Mediation at the Holocaust Memorial*, Palgrave 2013). Jednak recenzowana rozprawa (mimo że jej naczelnym tematem jest relacja między pamięcią a historią i wpływ pamięci na współczesność) tylko w niewielkim stopniu odnosi się do tych debat. Owszem, w pracy znajdujemy podrozdział dotyczący teorii (3.2), jednak jest on niezwykle skromny (s. 97-101) i ogranicza się do wymienienia i streszczenia kilku pozycji na ten temat. Nie proponuje żadnej wyrastającej z istniejącej literatury definicji pamięci zbiorowej, która mogłaby w dalszej części rozprawy zostać wykorzystana w analizie i interpretacji materiału.

Druga moja uwaga dotyczy materiału właśnie. We wstępie znajdujemy jedynie bardzo pobieżne omówienia wykorzystanych źródeł, że np. w przypadku rozdziału trzeciego będą to artykuły prasowe, źródła internetowe, czy książki Jana Tomasza Grossa i Jana Grabowskiego („articles from the press, and the Internet, and even on Twitter tweets from the leaders of the two countries” s. 14). W dalszych rozważaniach czasami brakuje ich dogłębnej analizy. Na przykład na s. 110-113 znajdujemy obszernie fragmenty z przemówienia prezydenta Aleksandra Kwaśniewskiego w Jedwabnem, które są opatrzone nadmiernie – w mojej ocenie – skromnym komentarzem. Podobnie w rozdziale czwartym – znajdujemy ilustracje ukazujące

ważne, czy wręcz ikoniczne dzieła sztuki (np. *Lego. Obóz koncentracyjny*, Zbigniewa Libery), którym nie towarzyszy stosowna analiza.

I w końcu, chciałabym zwrócić uwagę na pewne niedoskonałości związane z kontekstualizacją rozważań. Bardzo dużo miejsca poświęcono omówieniu historii Żydów polskich. Oczywiście jest to kontekst niezwykle ważny, ale w mojej ocenie należałoby się bardziej dogłębnie skupić na historii najnowszej, a także historii antysemityzmu (np. prace Anny Zawadzkiej, w tym jej najnowsza książka *Więcej niż stereotyp. „Żydokomuna” jako wzór kultury polskiej*, Wydawnictwo Instytutu Slawistyki PAN, Warszawa, 2023). Omówienie historii od czasów średniowiecza nie jest tutaj potrzebne. Należało się skupić na tych elementach, które mają bezpośrednie przełożenie na badane zagadnienia. Podobny problem można zaobserwować w rozdziale pierwszym, który zgodnie z tytułem ma być przeglądem historiografii, jednak nie zawsze jest jasne co z omawianych prac wynika dla dalszych rozważań.

Mimo tych zastrzeżeń stwierdzam, że rozprawa **mgr Lior Lewkowicz Shenholz pt.: *The Trauma of the Holocaust as a Post-Traumatic Phenomenon in Israel-Poland Relations in the Years 1989-2020*** spełnia wymagania stawiane pracom doktorskim, stanowiąc ważny i oryginalny wkład w rozwój dyscypliny historii. Wnioskuje o dopuszczenie Doktorantki do dalszych etapów przewodu doktorskiego.